

TUDÓS-POLITIKUSOK AZ MTA ÉS MINISZTERI TÁRCÁK ÉLÉN **(AZ ELSŐ NEMZEDÉK: EÖTVÖS, LÓNYAY, TREFORT)**

ZÁRUG PÉTER FARKAS

LAUDÁCIÓ

„Te örmény vagy?!” Ez volt az első hozzám mondott mondata, amikor dékánként 1993-ban hallgatóvá fogadott a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán. „Apám örmény, igen, az vagyok!”

És ettől kezdve különös figyelemben részesített, s ez a figyelem fordította életemet a tudomány és az egyetemi pálya felé, vagyis lettem általa az, amivé lettem, s lett ő számomra örök példakép. Példaképe a tudósnek, példaképe az intézményalapítónak és intézményvezetőnek, példaképe a megfellebbezhetetlen tudásnak és példaképe a minden pillanatban tanító, oktató és nevelő egyetemi tanárnak, akinél jobban senkit nem láttam bánni a hallgatókkal.

És mindezek mellett örök példája mindmáig annak, hogy miként kell nagy magyarnak lenni Európában s a világban, s miként kell magyar honban európai s világpolgár lenni. S mindezt olyan arányérzékkel mutatta, s olyan mértéktartással, amit csak „polgár” tud. Egyetemi polgár, a tudás szuverén területén, magyar állampolgár a rendszerváltás zűrzavaros Magyarországon, s európai polgár bárhol a világon.

Mindezt leginkább Rómában érzetem vele. Mert Rómát is ő mutatta meg nekem, amikor elvitt magával egy konferenciára. Európa és a kereszténység fővárosa különös hatással volt kapcsolatunkra, mert kimondatlanul is minden percben ott lebegett jelenlétünkben, hogy amit Kabdebó Lóránt képvisel, az maga Róma. Maga a tudás, maga a kultúra, maga az erény és maga a szilárd szikla az egész univerzumban.

Kabdebó Lóránról száz, meg ezer anekdota született, ahogyan mondásai is mélyen belevésődtek hallgatói generációk emlékébe. Mindezek közül van egy, ami írásban alkotó emberként naponta eszembe jut.

1996-ban egy egyetemi évnyitón arról beszélt, hogy miként is éljék meg az első-évesek majd az előttük álló egyetemi éveket. Aztán röviden arról szólt, hogy mi az, amit meg kell tanuljanak a bölcsészek az öt év alatt, és mi az, amit magukkal kell vigyenek egy életre a campus falai közül.

És ez nem volt más, mint egyetlen mondat: „Ne hagyjátok az ékezeteket!”

Kabdebó Lóránt a globalizálódó tömegkommunikáció hajnalán e mondattal már a 21. század ifjait figyelmeztette a magyar nyelv őrzésére. Arra, hogy a gyorsuló világtársadalomban, a kommerszizálódó nyelvhasználatban csak úgy lehet megmaradni és alkotni, ha őrizzük a magyar nyelv csodálatos hangvilágát, s ezek leírásakor nem engedünk meg semmilyen slampoosságot, semmilyen magyartalanságot. Minden jelentősebb gondolata után újra elmondta: „Ne hagyjátok az ékezeteket!”

Kabdebó Lóránt, ha csak ezt az egyetlen mondatot hagyta volna örökségül a magyarságra, már akkor is a legnagyobb szellemeink közé sorolnánk. De tudjuk, ő 80 év alatt ettől sokkal többet adott nemzetének és egyetemi generációk egész sorának. Köszönet érte!

Isten Éltesse, Lóri Bácsi!

Ui.: E kötetben disszertációm azon – még nem publikált – fejezetét közlöm tiszteletére, amelyik részt leginkább méltatta, amikor segítségével jómagam is az irodalomtudományok doktorává válhattam. Elsőként ekkor is velem fogtam kezét.

„A sorshatalmak tartós frigyét látszottak kötni Akadémiánk és az Eötvös bárók nemzetsége között. Munkásságunknak most már száz évre tehető idejéből nyolcvankét éven át előbb az egyik, majd a másik Eötvös működése és neve szolgált javára és díszére tudós Társaságunknak” – kezdte Berzeviczy Albert akadémiai megnyitó beszédét 1929. május 12-én. És valóban, ha a két Eötvös akadémiai működését vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy a megelőlegezett bizalmat, amelyet Eötvös József 1835-ben, 22 évesen kapott a Tudós Társaságtól, többszörösen adta vissza, nemcsak saját munkája, hanem fia révén is a Magyar Tudományos Akadémiának.

A szabadságharc leverése után – R. Várkonyi Ágnes megfogalmazása szerint – a „törvényen kívüliség” állapotába kerül az Akadémia, és az 1848-as, majd a függetlenségi nyilatkozat után tett támogató állásfoglalásai miatt még a megszűnés fenyegető lehetősége is felvillan a Tudós Társaság előtt. Tagjainak jelentős része vagy emigrációban, vagy börtönben volt Világos után, és a bécsi centralizációs törekvések még azt is kilátásba helyezték, hogy a Magyar Tudós Társaságot a bécsi osztrák akadémiaiba olvasztják be.¹ Teleki József elnök 1850. január 16-án körlevélben szólította fel az Akadémia tagjait munkájuk önzetlen folytatására, mellyel a hazának és az intézetnek egyaránt tartoznak. A betegeskedő elnök és másodelnök helyett a császárhű Andrassy György alapító tag másodelnökké választásával 1850. június 10-én indul újra a munka az Akadémián.

„Az Akadémiát az osztrák kormány nem tekintette országos intézetnek. Felsőbb utasításra, az 1852. évi egylettörvény értelmében fennállási engedélyért kellett folyamodnia. Az engedély az alapszabályok jóváhagyásával együtt csak 1858 végén érkezik meg. Az Akadémia tehát törvényen kívüli állapotban él, mégpedig kettős életet”² – írja R. Várkonyi. Az egyik a látható, a másik a láthatatlan akadémia élete,

¹ Az Osztrák Tudományos Akadémia császári alapítás mellett csupán 1847-ben jött létre, részben magyar, részben európai minták alapján.

² R. VÁRKONYI Ágnes: Törvényen kívüliségben. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1975, 88.

amely részben az intézmény falai között és bizottságaiban, részben azon kívül, a tagok szellemi kisugárzásában működik. Az első vezetője Dessewffy Emil gróf³ a második pedig Eötvös József báróhoz és centralista köréhez kapcsolódik.

Eötvös József az 1850-es évek abszolutizmusában, a Tudós Társaságban leli meg – ahogy kortársai közül többen is – a közszereplés lehetséges formáját. Nem nyílt politikai szerepvállalás ez, hanem nyilvános elkötelezettség a magyar nyelv és tudományok ügye iránt, amelyben Széchenyi alapításától kezdve az Akadémia élen járt. A forradalom és szabadságharc utáni Akadémia újjászervezése gr. Dessewffy Emil nevéhez kötődik. A konzervatív politikus és közigazdász már 1853-tól meghatározó alakja a Társaságnak, azonban 1855-től kezdődő elnöksége egyben új korszak beköszöntét is jelentette az Akadémia életében. Minden bizonnyal azért is, mert ugyanazon a napon, 1855. április 17-én a Társaság, Dessewffy Emil mellé, Eötvös Józsefet választotta másodelnöknek.

Dessewffy és Eötvös között jelentős politikai nézetkülönbségek voltak, azonban az Akadémia társadalmi szerepfelfogásában nézeteik alapvetően egyeztek,⁴ ahogy az Akadémia önállóságába vetett hitük is azonos volt. „1850 és 1858 között az Akadémia jövedelme 16 022 forintról 64 977,97 forintra növekszik. Ennek egy része adományokból, másik része pedig a könyvek, a kiadványok bevételeiből származik. Tudományos célokra azonban szerény összeget fordíthat, mert adót kell fizetnie és az államadósságból is részt kell vállalnia. Mégis bővíteni tudja a munkálkodásának körét. Kiadja az *Akadémiai Értesítőt*, és új enciklopedikus jellegű folyóiratot indít, az *Új Magyar Múzeumot*”⁵ – foglalja össze az Akadémia ezen néhány évét R. Várkonyi. Az MTA történetével foglalkozó szakirodalom⁶ a reformkori és a modern MTA közötti határt az 1858. december 20-án megnyitott *Ünnepi Közülésben* látják. Sötér István az „újrakezdés nagy aktusának”⁷ nevezi a nagygyűlést, amely valóban mérföldkő az Akadémia életében. S bár e mérföldkövet Dessewffy nagy visszhangot

³ Dessewffy Emil gr. (Eperjes, 1812. február 16–Pozsony, 1866. január 10.) közigazdász, konzervatív politikus. Az MTA levelező tagja 1843-tól, igazgatója 1853-tól, elnöke 1855. április 17–1866. december 10. között, haláláig. Dessewffy Aurél öccse, aki következetes konzervatív politikát folytatott, 1846-ban ő szövegezi a Konzervatív párt programját. A forradalom és szabadságharc ideje alatt ő is visszavonul a politikától. Az abszolutizmus éveiben lesz az Akadémia meghatározó, majd első embere. Ő szövegezi az 1860-as októberi diplomát, 1861-es Országgyűlésen a Felirati Párthoz csatlakozik, de továbbra is konzervatívnak vallja magát. Célja a kiegyezés, melyhez ő maga is aktívan hozzájárult javaslataival, ám már nem érte meg törvénybe iktatását.

⁴ Eötvös József 1866-ban Dessewffy Emil felett tartott emlékebeszédében ezt külön hangsúlyozta.

⁵ R. VÁRKONYI: uo.

⁶ Lásd: *A Magyar Tudományos Akadémia első évszázada*. Franklin Társulat Nyomdája, Budapest, 1926. és *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1975 című kötetek tanulmányait. Különösen Kosáry Domokos, R. Várkonyi Ágnes, Vekerdi László és Vörös Antal korszakra vonatkozó tanulmányai.

⁷ SÖTÉR István: *A sas és a serleg. Akadémiai arcképek*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1975, 52.

kiváltott elnöki beszédéhez szokták kötni, a korszakváltást már egy négy nappal korábbi, csendesebb esemény is jelzi.

A Bach-korszak Akadémiáján nincs fényesebb győzelme a liberalizmusnak annál, hogy a francia és angol polgári állam nagy tudós-politikusait 1858. december 16-án az MTA külső tagjaivá választják. Macaulay, Guizot, Tocqueville és Montalambert külső tagsága már egyértelműen Eötvös befolyását jelzi, és az sem vitatható, hogy ifjúkori példaképeit, a rá nagy befolyást gyakorló európai gondolkodókat terjesztette elő akadémiai tagságra. Macaulay *The history of England from accession of James the second* című, 1849 és 1861 között megjelent tíz kötetét megtaláljuk Eötvös könyvtárában. Bényei Miklós állítása szerint bizonyítható, hogy Eötvös az utolsó kötet kivételével olvasta a művet, ahogy beszerezte az 1853-as megjelenésű *Speeches* című, Macaulay beszédeit tartalmazó két kötetet is. Guizot-t pedig már 1836–1837-es párizsi útján személyesen is megismerte,⁸ és az *Uralkodó eszmékben* az 1830-as párizsi forradalom tudós-politikusának négy munkájára is hivatkozik. Tocqueville-nak, ahogy több neves állambölcseletnek és politikusnak is, elküldte az *Uralkodó eszméket*, és Tocqueville épp 1858. július 1-jén írt levelében méltatja és köszöni meg Eötvösnek a könyvét. Szintén ismert Conchától Eötvös és Montalambert barátsága és levelezése, amelyben a kor állambölcseleti nagyjainak szerepére is kitérnek.⁹ Később szintén a liberális eszmeáramlat több jeles európai alakja válik akadémiai külső taggá, akik közül talán a két legjelesebb, John Stuart Mill,¹⁰ akit már Eötvös elnöklete alatt, 1868-ban választanak meg,¹¹ majd a Lónyay-időszakban az angol politika „great old man”-je, Gladstone miniszterelnök¹² válik az MTA tagjává.

⁸ Bényei Miklós idézi Molnár Aladárt, Eötvös minisztériumi titkárát Eötvös és Guizot kapcsolatára, mely szerint némi túlzással „Párizsban léte alatt sokáig mindennapos volt Guizot házánál, s vele, épen annak ministersége idején közel bizalmas viszonyban állt”.

⁹ CONCHA Győző: *Eötvös József és Montalambert barátsága*. Budapest, 1918.

¹⁰ John Stuart Mill (London, 1806. máj. 20–Avignon, 1873. máj. 8.) angol liberális filozófus, közgazdász, akinek munkája a deduktív és induktív logika alkalmazásáról a tudományban, a kor egyik legnagyobb hatású műve volt az MTA kutatási munkájára. Művét az Akadémia Szász Béla fordításában magyarul is megjelentette *A deduktív és induktív logika rendszere mint a megismerés elveinek és a tudományos kutatás módszerének előadása* címmel 1874–1877-ben.

¹¹ Ebben az évben vált levelet Eötvös és Mill. Az Eötvös-levél történetét és J. S. Mill magyar kapcsolatát legteljesebben talán Gál István dolgozta fel *John Stuart Mill magyar kapcsolatai* című munkájában. In: GÁL István: *Magyarország és az angolszász világ*. Argumentum–OSZK, Budapest, 2005, 505–514. Gál István munkásságának összefoglalását, több tanulmányának újraközlését adja e kötet, amely számtalan adalékkal szolgál a 19. század angol–magyar, magyar–angol kapcsolatok vonatkozásában.

¹² Williem Ewart Gladstone (Liverpool, 1809. dec. 29–Hawarden, 1898. máj. 19.) angol tudós-politikus, aki élete során négyszer volt miniszterelnöke Angliának, és akit – Deákhoz hasonlóan – „nagy öregnek” neveztek politikustársai. Homérosz kutatásai és liberális szellemű állambölcseleti röpiratai miatt az MTA első miniszterelnöksége idején (1868–1874) választotta külső taggá 1873-ban.

A megújulásnak egy másik fontos aspektusa a személyi és generációs változások voltak, amelyek ebben az évtizedben érik utol az MTA-t. Sötér István adatai szerint az Akadémia 70 tagját veszítette el az '50-es években, és 74 új tag került a Társaságba. Vagyis Teleki József, Bajza, Vörösmarty, Döbrentei helyét már egy újabb generáció, de még az első reformnemzedékhez tartozó akadémikusi kör veszi át, mint Lónyay Menyhért, Arany János, Jókai Mór, Gyulai Pál vagy Hunfalvy János. „Az 1858-as újrakezdés a reformkori Akadémia helyébe egy másikat, igényeiben polgáríbbat léptet. Toldy leköszönése a titoknokságról 1861-ben, s helyébe Szalay László, 1865-ben pedig Arany János megválasztása, majd Eötvös József egy esztendővel később kezdődő elnöksége: mindez együtt az Akadémia új korszakának kezdetét jelzi. E korszakot a polgárosodási igény következetes érvényesítése – a társadalmi és a természeti tudományok párhuzamos kibontakozása – és a bizottsági rendszer megszületése jellemzi.”¹³ Dessewffy Emil a fordulat évében kezdeményezi azt a nagyszabású gyűjtési akciót, amelynek célja az Akadémia székházának felépítése. Az országos összefogás a magyar tudomány méltó fellegvárának megépítésére szinte mozgalommá vált, és közéleti megnyilvánulásnak minősült az adakozás. Ennek sikere, hogy 1865-re felépül az MTA jelenlegi székháza, és a Társaság alaptőkéje 2 millió Ft-ra nőtt. A megnyitó ünnepségen a dualizmus előtti pezsgő közélet legjelentősebb alakjai ülnek a padosorokban, akiknek meghatározó részét Eötvös centralista köre adja. Az a kör, amelyik a '40-es években a „doctrinaire-phalanx” tagjaiként a *Pesti Hírlap*ban és a rendi országgyűlésen fejtették ki tudós-politikusi nézeteiket, a kiegyezéshez vezető utat már részben az Akadémia bástyái mögül mutathatták a magyar társadalomnak.¹⁴

Deák Ferenc 1848 utáni passzivitása is az Akadémia keretein belül kezd oldódni, pedig 1839-es megválasztása után ő nem kapcsolódik be az intézmény életébe. Eötvös Józseffel bár egy napon és ugyanolyan szavazataránnyal emeli tiszteleti tagjává a Társaság,¹⁵ Deák tizenhat évig nem vesz részt az Akadémia működésében. Először 1855. február 16-án, a Társaság első elnökének, gr. Teleki Józsefnek emlékülésén jelent meg, hogy meghallgassa Toldy emlékbeszédét. Két hónappal később – mintha a tizenhat évvel korábbi novemberi napot ismételné meg az Akadémia –, április 17-én, Eötvös Józseffel együtt, az Igazgató Tanács tagjává választják, majd a törvénytudományi osztály elnöke lesz, és tevékenyen vesz részt az Akadémia Ügyrendjét átalakító bizottságban. Eötvös és Deák párhuzamos aktivitását a külföldi szemlélő nem véletlenül látta azonos erejűnek. A későbbi „Deák-párt” megnevezés ugyanis Ausztriában következetesen „Deak–Eötvös” néven volt ismert a korabeli osztrák sajtóban, közéletben.

Bach menesztése, majd az 1860-as Októberi diploma és az 1861-es februári párens, valamint a választások szintén új idők beköszöntét jelezték. Már nemcsak az

¹³ SÖTÉR: Uo. 53.

¹⁴ A Beksics által felsoroltak közül 1865-re mindenki tagja lesz az Akadémiának, utolsóként Madách Imre is, akit *Az ember tragédiája* című munkájáért 1863-ban választanak taggá.

¹⁵ Deákot és Eötvöst egy napon, 1839. november 23-án, és mindkettőjüket 21 igen és 3 nem szavazattal választotta tiszteleti tagnak a Tudós Társaság.

Akadémia keretei adták a közszereplés lehetőségét, hanem az egész ország nyilvánossága. Az 1861-es Országgyűlésnek a dualizmus öt MTA elnökéből három, Eötvös József, Lónyay Menyhért, Trefort Ágoston, ismételten képviselői mandátumot szerez, és mellettük szintén képviselő az aktuális elnök Dessewffy Emil is. Mindannyian, bár eltérő politikai alapállások mentén, a Felirati Párt oldalán és Deák mellett állnak. Az *Országgyűlési Naplók* tanúsága szerint Dessewffy kivételével mindhárman hozzászóltak a felirati vitához, legaktívabban közülük Eötvös. 10 felszólalásából 7 tartozik e témakörbe,¹⁶ de hozzászólt Lónyay Menyhért nagy témájához, az „Országos pénzalapok megvizsgálásáról” szóló vitához is. Országgyűlési szerepléseikből világossá válik, hogy Eötvös, Deák mellett, a legbefolyásosabb véleményalkotó, ahogyan az is, hogy nem véletlenül lesz Lónyay a kiegyezés közgazdasági fejzeteinek fő tárgyalója 1866–1867 során. Trefort pedig Eötvös és Lónyay háttérembere. Eötvösnek politikai, Lónyaynak szakmai, gazdaságtudományi támasza. „Szürke eminenciás” ő, aki mindössze 3 alkalommal szólalt fel az 1861-es Országgyűlésen, minden alkalommal Eötvöst támogatva.¹⁷ A tudós-politikusok a forradalom utáni bő évtizedben csak a tudományos közélet és az Akadémia keretein belül képviselheték a magyar ügyet. 1861-től a kiegyezéshez vezető hét esztendőben viszont a politikai szabadság térnyerése az ország nyilvánosságát adja vissza a tudós-politikusok tevékenységének. Lónyay már 1857-től a *Pesti Naplóban*¹⁸ publikál újra, és Dessewffy mellett a Magyar Földhitel Intézet élén szerez szakmai tekintélyt. Eötvös és Trefort Deák 1865-ös húsvéti cikke után tesznek ismét, az egész ország nyilvánossága előtt, politikai állásfoglalást. Létrehozzák a *Politikai Hetilap* című újságot, amelyben a liberális átalakulás, a polgári állam kiegyezésen nyugvó modelljét és programját vázolják.¹⁹ „Báró Eötvös József és Trefort Ágoston attól tartottak, hogy Deák „passzív” politikája következtében a konzervatív arisztokrácia fogja magához ragadni a kezdeményezést, ezért az aktív kiegyezési politika szócsöveként megalapították a *Politikai Hetilapot* (1865–1866), amelynek szerkesztését Keleti Károlyra bízta”²⁰ – írja Buzinkay Géza a lap indításának indokaként.

A '60-as évek nagy problematikái, a közjogi, a nemzetiségi és a tudománypolitika irányának kérdése elválaszthatatlan egységet alkot Eötvös – és hozzá kapcsolódva Trefort – nézeteiben. A magyar nemzet jövőjét a duális állammodell közjogi keretei

¹⁶ *Országgyűlési Napló*, 1861, I. 147, II. 73, 90, 92, 95, 98, 106.

¹⁷ Még az „Ülésterem ventilációja” kapcsán is barátja, sógora mellett áll. *Országgyűlési Napló*, 1861, II. 228.

¹⁸ A *Pesti Napló* 1855-től Kemény Zsigmond báró szerkesztésében a nemzeti politikai ellenállás, a Deák Ferenc-i passzív rezisztencia szócsöve, majd a Deák-párt politikájának közvetítője lesz.

¹⁹ Antall József a lap megjelenésének 100. évfordulóján részletes tanulmányban elemzi Eötvös és Trefort lapjának, valamint Eötvös Józsefnek a szerepét a kiegyezéshez vezető úton – melyre e dolgozat külön nem vállalkozik. ANTALL József: Eötvös József Politikai Hírlapja és a kiegyezés előkészítése 1865–1866. Századok, 1965.

²⁰ BUZINKAY Géza: *Kis magyar sajtótörténet*. Haza és Haladás Alapítvány, Budapest, 1993, 59–60.

között képzelték el, amelyben a nemzetiségek – liberális kormányzás mellett – integrálódnak, és a nemzeti, állami kultuszpolitika alapja az oktatás általános és kötelező jellegének kialakítása lesz. Eötvös már 1861-ben világosan képviseli ezt az alapállást. A nemzetiségi törvényjavaslat előkészítésének bizottsági elnökeként az anyanyelv használat és anyanyelvi oktatás fontosságát hangsúlyozza, amely miatt több nemzetiség fejezi ki nagyrabecsülését. „Hálairatot” kap ez ügyben a segesvári szászoktól 50 aláírással²¹ és a máramarosi ruténektől is, 45 aláíróval.²² Eötvös országos és általános politikai elismertségét pedig az is jól mutatja, hogy 1861 januárjától Esztergom,²³ Békés²⁴, Nagyvárad²⁵, Szatmárnémeti²⁶ tiszteletbeli képviselőjükké, Máramaros²⁷ és Kraszna-megye²⁸, valamint Csík, Gyergyó és Kászon Székek²⁹ képviselő bizottmányuk tiszteleti tagjává választották.

Tudománypolitikai programját is már 1861-ben ismerteti az Akadémián. Majd 1863-ban a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók pesti nagygyűlésén fejt ki álláspontját. Ebben tovább viszi azt a gondolatot, amelyet már az *Uralkodó eszmék*ben is kifejtett, hogy az egyoldalú nemzeti tudomány szemlélet nem felel meg a tudomány nemzetközi logikájának. Így a korszerűség az Akadémia életében, a hagyományosnak mondható magyar nyelv művelése mellett, a tudományok nemzetek felettségének képviseletében kell álljon. Eötvös mint tudós-politikus egyszerre jelöli ki ezáltal a tudomány legfontosabb intézményének irányvonalát, és határozza meg a magyar állam művelődéspolitikájának későbbi alapjait, és formálja MTA elnökségének, valamint a kiegyezés utáni miniszterségének programját.

Az MTA természettudományok fejlődésében játszott szerepét is ahhoz a struktúraváltáshoz köthetjük, amelyet Eötvös és Arany Akadémiája jelent 1866-tól, és amelynek legjelentősebb alkotása az MTA 1869-ben elfogadott és – néhány módosítástól eltekintve – 1945-ig érvényben maradt új alapszabálya volt.³⁰ Dessewffy ha-

²¹ b. Eötvös Józsefnek mint liberális politikusnak küldött hűségnyilatkozat a segesvári szászoktól. Segesvár, 1860. dec. 25. német nyelvű, 50 aláíró, MTA Kézirattár, Ms 10.221/c.

²² b. Eötvös Józsefnek, az 1861. évi nemzetiségi törvényjavaslatot előkészítő bizottság elnökének, a máramarosi rutének hálairata. Máramaros, 1862. márc. 1., 45 aláíró, MTA Kézirattár, Ms 10.221/b.

²³ Az erről való értesítés eredeti okmánya: MTA Kézirattár, Ms 10.221/f.

²⁴ Az erről való értesítés eredeti okmánya: MTA Kézirattár, Ms 10.221/g.

²⁵ Az erről való értesítés eredeti okmánya: MTA Kézirattár, Ms 10.221/h.

²⁶ Az erről való értesítés eredeti okmánya: MTA Kézirattár, Ms 10.221/i.

²⁷ Az erről való értesítés eredeti okmánya: MTA Kézirattár, Ms 10.221/m.

²⁸ Az erről való értesítés eredeti okmánya: MTA Kézirattár, Ms 10.221/n.

²⁹ Az erről való értesítés eredeti okmánya: MTA Kézirattár, Ms 10.221/l.

³⁰ Eötvös már Széchenyi 1842-es beszéde után egyértelműen azok közé tartozik, aki a Tudós Társaság természettudományok irányába való nagyobb fokú nyitását és a „költők akadémiájának” modern tudományos társasággá formálását szorgalmazta. Az Arany, Csengery és Eötvös által kidolgozott új alapszabály az MTA modern tudományos intézménnyé alakítását jelentette. Kónya Sándor írja az alapszabály lényegi elemeit összefoglalva: „Az alapszabály három tudományos osztályt határoz meg: I. Nyelv és Széptudományi Osztály,

lálával a centralisták csoportja mind szellemi, mind intézményi befolyás szempontjából teljesen birtokba veszik az MTA-t. Politikai szerepvállalásuk már az 1865-ös Országgyűlés megnyitásától világos, amelynek képviselőházában 1865. december 10-től ismét mindhárom dualizmus kori MTA elnök ott ül, és aktív vitázója a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermi üléseinek.³¹ Csengery Antall – akinek jegyzői és, Szalay halála után, titoknoki feladataiért 1865 januárjában Deák javaslatára nyilvánít írásos köszönetet az Akadémia – a következőket írja naplójába az országgyűlés megnyitója után: „Azt hívök, hogy az országgyűlésen, mely előttünk áll, mi, az úgynevezett Deák-párt³², két szélső párt között foglalandunk állást. Egyik szélsőség lesz, mely semmi áron, másik, mely minden áron ki akar egyezkedni.”³³

A kiegyezés – Ferenczi László megnevezésével – „aranytartaléka”, így áll a határozati, ’48-as párt és a konzervatívok között. Az Eötvös által vezetett Akadémia és a Deák-párt közötti „átjárás”-t jól tükrözi a Deák-párt klubhelyének megválasztása. A honorácior és képviselői pártok ekkor – az országgyűlésen kívül – klubokban politizáltak. Nem párttagság, hanem klubtagság döntötte el, hogy ki melyik tömörüléshez tartozik. Közkedveltek voltak a szállókban vagy nevesebb belvárosi épületekben való klubhelység választások.³⁴ A Deák-párt klubja viszont közvetlenül az MTA épületével szemben, a mai Roosevelt téren, az egykori Lloyd-palotában volt. Talán a két épület közötti – szó szerinti – átjárhatóság is döntő szerepet játszhatott a klubhely kiválasztásában. Amikor az Ybl Miklós által tervezett, egyemeletes országházba költözik 1866-ban a képviselőház, Deák közvetlen környezetét szintén az MTA centralistái, a „beksicsi” tudós-politikusok adják. A patkó alakú, meglehetősen zsúfolt padosorokban már politikai csoportosulások szerint, de a Ház által kötött ülésrend nélkül ülnek a képviselők. A képviselőháznak ekkor ugyanis még nincs mai értelemben vett ülésrendje, ezért is értékesek Estók János ez irányú kutatásai, mely

II. Bölcsészeti, Társadalmi és Történeti Tudományok Osztálya, III. Matematikai és Természettudományok Osztálya. Az Igazgatótanács szerepe, összetétele jelentősen megváltozott. Hatáskörében az Akadémia vagyonával való gazdálkodás, az Akadémia pénzügyeinek intézése maradt. Az elnök, alelnök, a főtitkár mellett 24 tagja volt.” KÓNYA Sándor: *A Magyar Tudományos Akadémia Történetéből 1825–1996*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1999, 22. Az alapszabály részletes ismertetését és változásait lásd: VÖRÖS Antal: *Az új alapszabályok*. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1975, 143–148.

³¹ A képviselőház – a felsőházhoz hasonlóan – ekkor még szintén a Nemzeti Múzeumban kezdi meg munkáját. És csak a következő évben költözik át a rekordgyorsasággal, nyolc hónap alatt felépített Sándor utcai (ma Bródy Sándor utca) képviselőházba.

³² A Deák-párt valójában csak 1866 végén jött létre. Deák halogatta a párttá alakulást, azért, hogy a kiegyezést minél kevesebb politikai megosztottsággal fogadja el a képviselőház. Hívei követelésére novemberben mégis „párt”-ként definiálja magát Deák és köre.

³³ Idézi ESTÓK János: *Magyarország története 1849–1914*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 95.

³⁴ A legnagyobb ellenzéki tömörülésnek – a pártfüzió előtt –, a balközépnek a Nádor utcában, a Tigris Szállóban volt a klubja, ezért „tigrisek”-nek is nevezték őket. Az utca 5. számú épületének homlokzatán ma is látható a tigris szobor.

szerint: „A jobb oldali padosorok szélén a konzervatív politikusok, Deák Ferenc helye a harmadik pad végén, a padosorok közötti átjárónál volt. Körülötte közeli barátai ültek: Eötvös József, Kemény Gábor, Csengery Antal és Klauzál Gábor. A bal oldali padok szélén, de már a bejárati út túloldalán, a »balközépen« Nyáry Pál foglalt helyet.”³⁵ Nem tudjuk pontosan, hogy Trefort hol ült, de nagy valószínűséggel Eötvös mellett, vagy közvetlen közelében. Lónyayról sincs ülésrendi adat, azonban közismert tény, hogy az országot újjáteremtő országgyűlésen már befolyásos közigazgatás-ként tevékenykedik és Deáknak – ahogy naplójában és baráti levelezésében nevezte, „az öreg”-nek³⁶ –, valamint Andrassy Gyulának volt a gazdasági és pénzügyi tanácsadója, majd a duális állammodell gazdasági rendszerének lesz a főtárgyalója magyar részről.

Míg a reformnemzedék politikusainak egy jelentős része, az 1867 évi. XII. törvénycikk, a kiegyezési törvény elfogadását tartotta pályája beteljesedésének, addig a politikai aréna ellenzéki része nemzeti tragédiaként értékelte ezt. A Deák-párti tudós-politikusok pedig a teóriák tettek formálásának lehetőségét látták benne. Az 1867. február 19-én megalakuló Andrassy Gyula kormányának ketten is tagjává váltak az MTA dualizmus kori elnökei közül. Eötvös József már elnököl az Akadémián, amikor megfellebbezhetetlen tekintélyként, az egyetlenként, aki az 1848-as Batthyány-kormányának is tagja volt, 19 év után újra vallás- és közoktatásügyi miniszter lesz. Lónyay Menyhért pedig a pénzügyminiszteri tárca élére kerül. A tudós-politikusok MTA-hoz való kötődése kapcsán már jeleztük, hogy az Andrassy-kormány 17 tagjából 10 volt tagja az Eötvös által vezetett „centralista Akadémiának”.

Eötvös Józsefnek és Lónyay Menyhértnek világos koncepciójuk volt saját szakminisztériumuk vezetésére és célkitűzéseire vonatkozóan. Aktuális politikai nézeteiket, álláspontjaikat pedig – ahogy korábban – ezekben az években is gyakran egyeztetették. Erről tanúskodik mind Eötvös Lónyayval való levelezése,³⁷ mind Lónyay naplója, vagy korábbi jegyzetei. Lónyay már 1864-ben azt írja, hogy „Eötvössel nyáron sokat beszélgettünk a lehető jövőről – akkor vérmes reményei voltak. A napokban már igen lehangolva voltak azok”.³⁸ De Eötvös is mindig „Kedves Barátom!” megszólítással, tegező viszonyban, és bizalmasan fordult Lónyayhoz. Gyakran valamit kért tőle leveleiben. Támogatást, tájékoztatást vagy mint utolsó levelében, akadémiai munkájában való kiségitést.

³⁵ ESTÓK János: *Magyarország története 1849–1914*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 95. Fontos megjegyezni, hogy Estók János az ülésrend leírásának forrását nem jelölte meg munkájában. Valószínű, hogy sajtókutatásokból vette leírását. Az Országgyűlési Könyvtár is gyűjti az 1892. előtti ülésrendekre vonatkozó adatokat, ám vezetője, Jónás Károly szerint csupán minimális korabeli sajtóinformációkból lehet a parlamenti patkó ülésrendjének egy részét feltérképezni. Ez egyébként fontos mutatója a pártformációk laza, hálószerűségének, amely tényre eddig egy politikatörténeti munka sem hívta fel a figyelmet.

³⁶ Az MTAK Kézirattárban őrzött Lónyay-kéziratok számtalan feljegyzése tanúsítja, hogy Lónyay tiszteletből és az elismerés hangján nevezi Deákot „az öreg”-nek.

³⁷ *Eötvös J. levelei Lónyay Menyhérthez*. MTAK Kt., Ms 5304/179–186.

³⁸ *Lónyay-jegyzetek*, 1864. MTAK Kt., Ms 5306/4.

Eötvös művelődéspolitikai alapvetései már a '40-es években összefonódott a haza haladásának eszméjével. „(...) szükség, hogy a nép az ipar üzésére képes legyen, s ez csak akkor remélhető, ha az értelmi műveltség egy bizonyos fokán áll. Az iparnak fő eszköze az ember, nem anyagi ereje, mely napjainkban erőművek által pótoltatik, hanem értelmi tehetségei által”³⁹ – írja 1846-ban. Az *Uralkodó eszmék*ben pedig a szabadság fogalmát és értelmezési lehetőségét köti össze a műveltséggel. Mind az egyéni, mind a politikai szabadság kiteljesedésének alapfeltételét látja a műveltségben és így jut el végső következtetéséhez, hogy „Magyarország jövőjének kérdése kultúra kérdés”, amely mondatát talán a legtöbbször leljük fel műveiben, beszédeiben.

Eötvös mindezek és korábbi miniszteri tapasztalatai alapján lát hozzá az oktatás és a magyar művelődés nagy kérdéseinek rendezéséhez. Lónyay gazdaságtudományi gondolkodása, a számok, az államadósság, a hitelek, a bankügy világában természet-szerűen a reálpolitikus gondolkodását mutatja. Azonban Eötvös oktatásról, vallási toleranciáról, művelődésről és nemzetiségi kérdésekről vallott ideái is igen gyorsan a reálpolitika alapján szerveződtek minisztériumában, és kerültek innen törvényjavaslatként az Országgyűlés Képviselőháza elé. Míg Eötvös számára a miniszteri kinevezés a tudós-politikusi akadémiai munkáját, szakpolitikai aktivitássá alakította, addig Lónyay Menyhért valójában ugyanazt folytatta 1867 februárja után, amit azelőtt is csinált 1865-től: a Magyar Állam érdekeit képviselte az Ausztriával való gazdasági kiegyezés tárgyalásain.

A kormányformában való kiegyezés még korántsem jelentette a tárgyalás fejezteinek mindenirányú lezárását. Sőt a legjelentősebb gazdasági kérdések még nyitottak voltak a kormányalakuláskor. Lónyay legfőbb tárgyalópartnere, Franz Karl Becke, aki március 7-ei kinevezését követően osztrák minisztertársa Lónyaynak, már az Andrassy-kormány megalakulásának napján a következőket írja Lónyaynak: „Szívből kívánok szerencsét a magyar nemzet tegnapi örömmünnepe alkalmából. Egy efféle suffrage universale – a szó legjobb értelmében – rögzíti a helyzetet: mától a kiegyezés alap befejezett tény, amelyet a centralisták szép frázisai többé már nem tudnak megváltoztatni.”⁴⁰ Épp így őszintén kívánom mindannyiunknak, hogy a nagy feladat második része, a közös érdekű anyagi ügyek rendezése sikerülhessen.”⁴¹

Lónyay fáradhatatlan, gyakran kétségektől gyötört, de mindenkor a magyarság érdekét szem előtt tartó tárgyalásait csak a legutóbbi időben tárta fel Cieger András. *Az alkudozás küzdőterei* című dolgozata és korábbi, 2003-as Lónyayról szóló doktori értekezése aprólékos levéltári kutatással mutatta be Lónyay szerepét a gazdasági kiegyezés során. Eötvös minisztériumi apparátusrendszerén dolgozik, amikor Lónyay

³⁹ *Pesti Hírlap*, 1846. május 12.

⁴⁰ Becke itt az általunk vizsgált tudós-politikusi kör Eötvös-Trefort vonalára utal, melybe a szövegkörnyezetből következtetve, Lónyayt nem sorolja be. „(...) a centralisták szép frázisai” kifejezés pedig a kiegyezési tárgyalások realista-idealista irányvonalait és ellentétet tükrözik.

⁴¹ *Becke Lónyay Menyhérthez*, 1867. febr. 19. Idézi: Cieger András: *Az alkudozás küzdőterei. Századunk*, 2006. 6. szám, 1378.

az ausztriai Vöslauban és Bécsben képviseli a magyar kormányt. Nemcsak Beckével, hanem a császárral is személyesen tárgyalt az államadósság, a kamatlábak és a pénzrendszer kérdéseiről. Lónyay mind naplójában,⁴² mind *A Bankügy* című munkájában részletesen taglalja az 1867-es gazdasági kiegyezésének rá nehezedő felelősségét. „Különösen érdekes korszak volt az – írja 1875-ben –, melyet együtt Vöslauban töltöttünk. Báró Becke egészségi állapota kívánta a falusi levegőt, én fiam betegsége folytán nem maradhattam családommal Bécsben. Mindketten Bécsbe bemelve naponként előbb a hivatalos teendőket végzők – minden fontosabb hivatalos irat hozzá- zám Budáról elintézés végett Bécsbe küldetett –, aztán este felé Vöslaubába kimenne, kezdődtek a legfontosabb és legkényesebb ügyekben a tárgyalások, melyek többnyire éjjel utánig tartottak.”⁴³

Cieger András, Lónyay tárgyalási magatartására utalva, idézi a pénzügyminiszter naplóját. „Szegény Becke sokszor felugrott a székéből és fogta a fejét, midőn engedni nem akartam – írja Lónyay –, s miután végre az elvekben a conversió és deficit megszüntetése iránt engedni kénytelen volt, s már be volt végezve az ügy, mondá nekem künna kertben szép holdvilágnál sétálva: bizony nyakas ember vagyok, s talán ptovidentiális ember, ki hivatva lehetek az osztrák pénzügyek rendezésének útját nemcsak kijelölni, de arra a birodalmat kényszeríteni.”⁴⁴

Lónyay hosszúra húzódó és a bankügyet tíz évig megoldani csak részben tudó, tárgyalásait mindig megosztotta Deákkal. Gyakran a „centralista-phalanx” másik akadémikusa, Csengery Antal szolgált javaslatokkal a sikeresebb bizottsági tárgyalásokra, de Eötvös is a politikai teher megosztására buzdította Lónyayt. A pénzügyminiszter szakpolitikai aktivitását jól mutatja az is, hogy az ebben az országgyűlési ciklusban elmondott, kb. 80 képviselőházi felszólalásának és beszédének döntő része az adófajták, az államadósság és a költségvetésről szólt – egyéb politikai kérdésről alig foglalt állást. Trefort Ágoston, szintén elismert közgazdászként általában a képviselőház ülésein támogatta Lónyayt. Az *Országgyűlési Naplók* tanúsága szerint ekkor még nyomát sem leljük a művelődéspolitikus, Eötvös célkitűzéseit folytató és megvalósító Trefortnak. Az egyébként nem túl aktív Trefort kb. 25 felszólalásának témái szinte mind Lónyay témáit és az általa képviselt irányvonalat követték.

Eötvös József mindeközben – rácsáfolva idealisztikusságának vádjaira – a legpragmatikusabb minisztériumi apparátusszervezésbe kezdett. Eötvös kiváló humánpolitikai érzékét már előző miniszterségekor és az MTA-n is bizonyította. Közismert, hogy Arany János akadémiai főtitkári pozícióját Eötvösnek köszönhette. Eötvös és Arany régi ismeretségben voltak már, amikor Eötvös a titoknoki székbe emeli. A mély tudósi és baráti kapcsolatnak pedig jó példája az a levél, amelyet Eötvös még

⁴² Lónyay Menyhért naplójegyzetei mind az MTA Kézirattárában, mind a Magyar Országos Levéltár Mikrofilmtárában megtalálható. Naplójának részleteit 1860–1861-ből a Századvég Kiadó jelentette meg 2004-ben. A többi, 1881-ig több mint hétezer irat, máig feldolgozásra vár.

⁴³ LÓNYAY Menyhért: *A Bankügy*. 1875, 173.

⁴⁴ *Lónyay-napló*, 1867. szept. 14. Idézi CIEGER András: *Az alkudozás küzdőterei. Századunk*, 2006. 6. szám, 1378.

1854. október 16-án küld Aranynak, a több kritikát kapott *Toldi estéje* kapcsán. „Ha valaha művet láttam mely minden követelménynek megfelelt *Toldi estéje* az, ’s bár mit mondjon a kritika jelenleg, a jövő bizonyosan osztani fogja véleményemet, amelly szerint e költemény még azoknál is magasbban áll, mellyekkel Ön gazdagítja meg irodalmunkat. Fogadja (öszinta – áthúzva) köszönetemet azon élvezetért amelyet munkájánál találtam, ’s legyen meggyőződve legőszintébb tiszteletmről. Híve B Eötvös József.”⁴⁵ Arany, a *Toldi* költője mint remek közgazdász könnyítette meg Eötvös elnöksége idején az adminisztrációs és gazdasági ügyek vitelét. Az is Eötvös kiváló tudománypolitikai szervezését dicséri, hogy a ’40-es évek derekán már jelentkező, de az 1850-es évektől felerősödő reál–humán vitáját az MTA-nak úgy tudta a természettudományok javára eldönteni, hogy ezt a kor legnagyobb tekintélyű költőjének segítségével valósította meg. Vekerdi László szerint a költők akadémiaja és a modern tudósok akadémiaja közötti fordulatot Csengery Antalnak az MTA 1860. május 14-i ülésén tett javaslata jelentette, melyben a Matematikai és Természettudományi Bizottság felállítását sürgette.⁴⁶ Sötér István szerint az újonnan megválasztott „Arany János 1865-ös titoknoki jelentését az 1850 óta folyó reál–humán vita nyugvópontjának is tekinthetjük”.⁴⁷ Eötvös József tudománypolitikai alapkonceptiója az, hogy a 19. század második felében, a nemzet fennmaradásának már nem pusztán a nyelv művelése és fenntartása a biztosítéka, hanem általában a műveltség szintjének emelése a záloga. E felfogását először az MTA intézményi keretein belül valósítja meg, hogy majd miniszterként ugyanezt képviselje már az egész ország művelődéspolitikájának irányítójaként.⁴⁸

Míg Eötvösnek az Akadémián 1867-re szilárd bástyája Arany, addig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kiépítése elsőszámú feladatuként jelentkezett ekkor. Mann Miklós, a dualizmuskori oktatáspolitikai kutatójaként írja Eötvös minisztériumáról: „A minisztérium Budán, az Úri utca 51. számú házban, a korábbi jogelőd Helytartótanács épületében nyert elhelyezést. Az 1870-es évek elején a hivatal Pestre költözött, a Lipótvárosba, az Aldunator 2. alatti épületbe. A tisztviselők közel fele már a Helytartótanácsban is e területen dolgozott. Melléjük Eötvös a korszak kiváló pedagógiai, illetőleg tudományos szakembereit kérte föl tanácsadónak, vezető munkatársnak. A minisztérium létszáma – a miniszterrel kezdve és a hivatalszolgákkal végezve – nem érte el a 140 főt. 1868-ban az állami költségvetés mindössze 0,8 százalékát kapta a kultusztárca. A szűkös anyagi keretek, a kis létszám ellenére ez a

⁴⁵ Eötvös József levele Arany Jánosnak. MTAK Kt., K513/98.

⁴⁶ VEKERDI László: *Természettudományok. A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975*. Budapest, 1975.

⁴⁷ SÖTÉR: Uo. 57.

⁴⁸ Az Akadémia ilyen típusú megreformálására már 1844-ben is születik javaslat. Vallas Antal, az Eötvös köréhez tartozó matematikus–mérnök már ekkor hangsúlyozza, hogy a Tudós Társaság nem szépirodalmi kör, hanem tudományos intézmény, melyben minden tudománynak egyaránt helye kell legyen. Az MTA ez irányú útkeresését, célkitűzéseit és reformjait részletesen SZENTGYÖRGYI Mária dolgozta fel *Célkitűzések és reformtörekvések a Magyar Tudományos Akadémián 1831–1945* című munkájában.

nagy szakértelemmel, hatalmas munkabírással rendelkező tisztviselői kar a következő évtizedekben kiépítette a polgári közoktatás rendszerét.⁴⁹ Eötvös MTA-ja és minisztériuma között nemcsak a tudománypolitika irányvonal szempontjából volt törvényszerű átjárás, hanem személyi állományban is. Minisztériumának legfontosabb vezető gárdáját kizárólag az Akadémiáról választja, így Tanárki Gedeont, államtitkárát, aki közel két évtizedig vezeti majd a tárca apparátusát, Szász Károly osztálytanácsost, aki előző minisztersége idején volt államtitkára, vagy Gönczy Pált, aki Eötvös tanácsadója pedagógiai ügyekben. Minisztériumi titkárai közül Molnár Aladár, aki a népiskolai törvény előkészítésben vállal jelentős szerepet, Markusovszky Lajos, aki az egyetemi ügyekkel foglalkozik, és az *Orvosi Hetilap* szerkesztője szintén akadémikusok. Mann Miklós kutatásai szerint összesen tíz akadémikus dolgozik közvetlenül Eötvös mellett.

Eötvös miniszterségének részletes bemutatására e helyen nem vállalkozunk, ahogy nem is feladatunk. Az első jelentős dualizmuskori MTA politikus-elnök karrierútjának azonban egyik legfontosabb állomásaként meg kell említenünk az 1868. december 5-én a képviselőházban, december 6-án a főrendiházban, majd 7-én az Országos Törvénytárban megjelenő törvényét, az *1868. évi. XXXVIII. törvénycikk, a népiskolai közoktatás tárgyában* címűt. Eötvös József, az MTA elnök és a kiegyezés első kormányának vallás- és közoktatási minisztere ez által a törvény által jutott fel tudós-politikusi karrierútjának csúcsára.

A törvény a magyar oktatás- és művelődéspolitikai modernkori intézményi rendszerének megteremtése miatt, a század legnagyobb tudós-politikusává tette Eötvös Józsefet. Érdeme, hogy liberális és demokratikus módon, európai viszonylatban is élenjáróként e törvény mondta ki először a 6–12 éves gyerekek tankötelezettségét, amelynek végrehajtásáról az állam köteles gondoskodni. Vallási toleranciája is tükröződik e törvényben, amely az állam mellett elismeri az egyház évszázados szerepvállalását az oktatás és művelődés terén, és fenntartja az iskolaalapítás és fenntartás jogát az egyházaknak. A népiskolákban pedig a vallásoktatást kiemelt fontosságúként kezeli. Ugyanígy a törvény a „testgyakorlat, különös tekintettel a katonai gyakorlatokra” tárgykörét is az iskolai állandó órák körébe sorolja, amelyet a sporttörténészek az első rendszeres testnevelés alapjának tekintenek. A törvény liberális szelleme a nemzetiségek iránt is jelentkezik, amikor azok számára szabad iskolaszervezést és az anyanyelvi oktatás szabadságát mondják ki paragrafusai.⁵⁰ Eötvös liberális szemléletét jól mutatja az a tény is, hogy reformjának erdélyi román lakosságra vonatkozó kiterjesztésére azt a George Baritiut kéri fel, aki kíméletlen bírálója

⁴⁹ MANN Miklós: *Magyar Oktatáspolitikusok 1848–1998*. Oktatásügyi Minisztérium, Budapest, 2001, 23.

⁵⁰ Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában IX. fejezetből és összesen 148 §-ból áll. A törvény meghatározta a népoktatás intézményi felépítését, az iskolák fenntartóink kötelezettségét, a népiskola, polgári iskola, tanítóképző szervezetét, az utóbbiak létesítését elrendelte. Meghatározta az oktatás rendjét, tantárgyait, a tanszabadság feltételeit, az egy osztályba felvehető tanulók számát, a hetenkénti óraszámot. Tisztázta a tanítók jogállását, feladatát és fizetését.

volt a kiegyezéskor Erdély uniójának. A tudós-politikusi – és nem machiavellista – magatartás szép példája az a levél, amelyben Eötvös kultusztárca vezetőként kéri fel Baritiut, hogy legyen miniszteri tanácsosa, és „feladata a román ifjúság nevelésének vezetése lenne”.⁵¹ Az autonómia párti román Baritiut a monarchia magyar közoktatási minisztere egyben arról is biztosítja e levélben, hogy e poszt elfogadásával nem várja el tőle korábbi elveinek feladását. Vagyis mint tudós-politikus a tudós-politikussal kívánt együttműködni a műveltség nemzetek feletti terjesztésében.

Ebben az évben a népoktatási törvény kiteljesedésére és a tanítók tanítására megindította a *Néptanítók Lapját*, amely havi kétszeri megjelenésével, 14 600 példánnyal és a tanítóknak való ingyenességével kívánta bővíteni a néptanítók korszerű pedagógiai ismereteit. Eötvös liberális felfogását szintén bizonyítja, hogy a lap hét nyelven jelent meg, és az ország bármely nemzetiségének tanítói szintén anyanyelvükön olvashatták a tanüggyel foglalkozó cikkeket és a legfontosabb oktatásügyi rendeleteket. A beindított reformnak 1870-ben az eötvösi minisztérium három újabb törvényjavaslatát alkotta meg: a kisdedovásról, a középiskolai oktatásról és az egyetemekről. Eötvös ezekkel irányt mutatott, de elfogadtatni e törvényeket nem tudta.

Javaslatái azonban mindvégig tükrözik, hogy Eötvös hisz az intézményekben és abban, hogy a modern polgári államnak élni kell járnia az intézményalapításban, ahogy hisz – lásd MTA – az intézmények javíthatóságában és hatékonyabbá tételében is. Művelődéspolitikájának többi eleme: a József Ipartanoda Műegyetemmé változtatása, a könyvtárügy, a Pesti Műegylet támogatása, a képzőművészeti ösztöndíjai, a sportmozgalom alapjainak letétele, a megreformált Nemzeti Múzeum, a Kisfaludy Társaság és a Magyar Írók Segélyegylete elnökekeként mind a modern, részben professzionalizálódó kultúra alrendszerét és intézményeit hozta létre, egyben kijelölve ezzel az alrendszer strukturális-funkcionális fejlődésének lehetőségeit is. Utolsó nagy tudós-politikusi munkáját egy hónappal halála előtt terjesztette az országgyűlés elé. A *Jelentés a népiskolai közoktatás tárgyában* című előterjesztése a helyzetfelmérés mellett az európai tájékozottságú és látókörű Eötvös programját is adja az utána jövők számára. Betegsége miatt, az MTA-ügyekben már másodelnökhöz, pénzügyminiszter barátjához, Lónyayhoz fordul, hogy helyettesítse az Akadémián.⁵²

Azon a pénteken, amikor 1871. február 3-án a reggeli órákban Eötvös József elhunyt, a lapok délután már egész oldalas gyászjelentésekben tudatták ezt az Osztrák–Magyar Monarchia népével. Lónyay másnap délutánra rendkívüli ülést hívott össze az MTA-n, míg családja részéről, felesége személyesen ment az Eötvös-házba részvétet nyilvánítani, ahova Eötvös József többször invitálta pénzügyminiszter barátját és annak családját.⁵³ A másnapi *Reform* így számol be az MTA-beli gyűlésről. „Az akadémia ma délután Lónyay M. elnöklete alatt gyűlést tartott s elhatározta, hogy a gyászoló családnak részvétét fogja kifejezni: a temetésen testületileg fog részt venni:

⁵¹ Gál János levele Baritiuhoz 1867. május 25-én. In: *L. George Barit magyar levelezése* (S. a. r. I. Chindris–Kovács). Bukarest, 1975, 103.

⁵² *Eötvös J. levelei Lónyay Menyhérthez*. MTAK Kt., Ms 5304/186.

⁵³ Uo. MTAK Kt. Ms 5304/ 179–186.

képtára és könyvtára egy hétig zárva marad, ugyanaddig fog az épületen lengeni a fekete zászló. A dicsőült emlékére külön ülést fog tartani, a hétfői ülést pedig elnapolja. Arczképe a képtár számára, mellszobra pedig a kis terembe fog megrendel tetni.”⁵⁴ Az újságok gyász hírei – pártállásra való tekintet nélkül – mind a legnagyobb tudós-politikust méltatták Eötvös Józsefben.⁵⁵ Tudós-politikusi mintateremtő alakjának egyben lámpásai azok a politikai és tudományos intézmények, amelyeken egyszerre lógott gyászlobogó halálakor. Ilyen – rögtön a legnagyobbak – az Országház és az MTA, az összes országos párt klubja és az egyetemek, az Osztrák, bécsi minisztérium és a Nemzeti Múzeum. És gyászolt az ország összes iskolája és könyvtára is.

Andrássy Gyula a megüresedett vallás- és közoktatási tárcát a mindig Eötvös mellett munkálkodó, terveit legjobban ismerő sógorának, Trefort Ágostonnak ajánlotta fel. A haláleset közelsége, barátja bálványozása és szomorú levertsége miatt Trefort nem vállalta a miniszteri tárca vezetését. A bársonyszék betöltésének kényszere mellett Deák így egy másik akademikust, Pauler Tivadart javasolta Andrásynak, aki vállalta a feladatot. Pauler Tivadarral szintén olyan politikus kerül a minisztérium élére, aki a tudomány intézményes címeit rangjait, elismeréseit, valamint a politikai szféra befolyását egyaránt bírta. Mint a pesti egyetem tanára, majd dékánja és 1861–1862 között rektora jogászgenerációkat nevelt fel állambölcseleti és büntetőjogi előadásain. A Tudós Társaság 1845-ben választja levelező taggá, majd a megújuló Akadémia rendes tagjává 1858-ban válik. Minisztersége, ahogy majd jó néhány későbbi tudós-politikus társa életében, a kultusztárca vezetésével kezdődött 1871. február 10-én, de majd az igazságügy területén folytatódik még Lónyay Menyhért kormányában, 1872. november 4-től, majd a Szlávy-, Bittó- és Wenckheim-kormányokban 1875. március 2-áig. Tisza Kálmán kabinetjében pedig, 1878. június 30. és 1886. április 30. között vezette az igazságügyi tárcát, s közben az Akadémia másodelnökévé választották 1880-ban, amely tisztséget szintén haláláig, 1886. április 30-ig viselte. Pauler Tivadar államférfiúi és tudósi tekintélyét jól példázza, hogy ő az egyetlen magyar miniszter, akinek a király megjelent betegágyánál és a temetésén.

Lónyay Menyhért politikai pályájának csúcsa és MTA-elnöksége szintén összeforrt, akár az elődje esetében, azonban korántsem vált olyan fényessé ez az összeforrás, mint Eötvös karrierútjában. Lónyay, még Eötvös MTA-elnökle mellett, az Akadémia másodelnöke, amikor 1870. május 21-től – Becke jóslatát beteljesítve – a monarchia közös pénzügyminisztere lesz Bécsben. Amikor az udvar Andrássy Gyulát felkéri a dualista állam közös külügyérének, akkor a két régi barát, az udvar és Deák egybehangzó véleménye alapján, váltják egymást Bécsben. Andrássy megy Bécsbe, Lónyay meg jön Pestre. Lónyay, amikor 1871. november 14-én, a kiegyezés második Deák-párti kormányának élére kerül, teljes politikai támogatást élvez pártja

⁵⁴ *Reform*, 1871. február 4. 1.

⁵⁵ Az Akadémia kéziratára külön gyűjteményben őrzi az Eötvös halálakor megjelent újságcikkeket. Lásd MTAK Kt., Ms 10.710/21 *Eötvös József báróval kapcsolatos újságválogások*.

oldalán, és egyben a honvédelmi tárca is vezetése alá kerül. Eötvöst pedig ő követi az MTA elnöki székében.

A német föderációs kísérletek elbukása és a bismarki Németország győzelme egyben megszilárdította az Osztrák–Magyar Monarchia államstruktúráját, amely komoly belpolitikai változásokat eredményezett Magyarországon is. A változások bomlásnak indították az 1867-től beállt pártpolitikai formációkat, és a Deák-párt újjáformálását, megerősítését Lónyay mint kormányfő kívánta elvégezni. Politikája e cél érdekében erőszakossá vált, és elsőszámú feladatának az ellenzék letörését és a közlegő választásokra való – személyes ambícióit is kielégítő – felkészülést tűzte ki. Ennek alapja egy új választójogi törvényjavaslat volt, amelyik az 1848-as törvényhez képest korlátozni kívánta a választók számát azáltal, hogy az egyenes adóval hátralékban lévő személyeket kizárta volna a választásokból, és az országgyűlési ciklust – számítva saját kormányfői pozíciójára – öt évre akarat felemelni. Az uralkodótól 1871-ben grófi címet kapott Lónyay ettől kezdve az ellenzék első számú célpontjává vált, de a Deák-párt még kapitalista termelésbe be nem kapcsolódott, gyakran adósságokkal terhelt rétege is fenntartásokkal volt a politikai népszerűséggel mit sem foglalkozó miniszterelnök iránt.

A tudós-politikus magas önbecsülése és a politikai haszon követése Lónyay népszerűtlenségét eredményezte. Személyi politikája nem híveinek, hanem lekötelezettjeinek táborából került ki, és ez szintén visszatetszést okozott.⁵⁶ A '48-as párt a választójogi törvényt módosítás megakadályozására Lónyay ellen alkalmazta először az obstrukció parlamenti fegyverét, és „agyonbeszélte” a javaslatot.

Lónyay mindezt azzal viszonzta, hogy a dualizmus legrosszabb politikai eszközehez, a választások megrontásához folyamodott, amelyhez bevonta a banktőke és az egyház támogatását is. Főispánokat váltott le, nyomást gyakorolt a választói névjegyzékeket összeállító megyei választmányokra, kincstári bérleteket pártpolitikai célokra használt fel, hivatali címekkel, bírói, ügyészi kinevezésekkel és a választások kortes technikáival, szavazatvásárlással, etetéssel és itatással befolyásolta a választásokat.

Ennek eredményeként az 1872-es választásokon Lónyay 25 mandátummal nyert, és több rokonát és lekötelezettjét juttatta mandátumhoz, ami még a Deák-párt Senyney Pál által vezetett konzervatívjainak sem tetszett. A balközép párt kiegyezési hajlama a Deák-párttal pedig végképp megpecsételte Lónyay politikai karrierjét.⁵⁷ Ősszel heves támadásokat kap Lónyay a képviselőházban, és Deák is a választások és Lónyay-hívek pártba való beáramlása miatt neheztelt Lónyayra. Amikor pedig

⁵⁶ Erre utal Lónyay egyik 1875-ös feljegyzése is, melyben híveinek elpártolásáról ír, különösen „kiket leköteleztem”. Vagyis a politikai támogatásának megszerzését a lekötelezettség-hálójának bővítésében látta. L. *Lónyay Jegyzetek*, 1875. MTAK Ms 5306/7.

⁵⁷ A balközép párt második embere, Ghyczy Kálmán a választások után veti fel a kiegyezés közjogi elfogadását és a kormányképeség megteremtése végett a „Deák-párt jobb elemeivel” való egyesülést. A Deák-párt és a balközép párt kiegyezésének így Lónyay szintén első számú akadályozójává vált. A fűziót majd az ő távozása után kezdi el szervezni Ghyczy 1873-tól.

Csernátory Lajos korrupcióval, a vasútépítésből húzott haszonnal vádolta meg Lónyayt, már csak saját 74 fős pártja támogatta, így Deák is elmozdítását javasolta az uralkodónak. 1872. december 4-én távozik a miniszterelnöki székéből, másnap pedig a honvédelmi tárca éléről. A sértődött, bukott politikus Lónyay még kitart néhány évig a politikában. A körülötte csoportosulókat nevezték „vacsora párt”-nak,⁵⁸ ugyanis Lónyay minden héten egy alkalommal együtt vacsorázott híveivel, és ezen alkalmakkor tárgyalták meg a politikai terveiket. Képviselőként egészen 1881-ig szereplője a politikai életnek, és többször tett kísérletet Tisza Kálmán megbuktatására. Mindig szakpolitikai, gazdasági kérdéseket taglal, ahogyan programjának is e kérdések állnak a középpontjában.⁵⁹

1873-ban jelenik meg a *Közügyeinkről* I. kötete, majd 1875-ben a *Közügyeinkről II. A Bankügy* című munkája, amely érdekes adalékokat tartalmaz a kiegyezés folyamatának menetéről, különösen Lónyay szerepéről.⁶⁰ Naplójában azonban – amelyet eltérő rendszerességgel írt, és sok jegyzete rendszertelenül alkotja – 1875-ben arról panaszkodik, hogy „Jegyzeteim rég elhagytam, mert mélyen megundorított a politika. – elkedvetlenített az emberek magaviselete. – Hálátlan lennék ha ezt általában mondanám az emberekről. – mondták barátaim a vissza vonultságomban is – kik annál jobban ragaszkodtak hozzám, minél nagyobb méltatlansággal viseltettek irányomban, különösen azok: kiket lekötélveztem, ennél fogva kiknek hálával kellett volna irányomba viseltetni. Megkezdtem jegyzeteim. – mert érdekes kezd lenni a korszak. – s kár lenne ha az erre vonatkozó benyomásaim nyomtalanul enyészni el”.⁶¹ A csökkenő politikai súly, az Akadémia falai közötti tevékenység, a Széchenyi-tisztelet és kutatásai utolsó éveiben a megkeseredett karrierút végét jelzik. 1882-től kezdődő országgyűlésnek már nem tagja. „Csak sikerüljön ...hogy nyugalmam legyen, s csendes rendes életben tölthessem... korom utolsó idejét. – a politikától és a közélettől bucsút vettem az ég? lemondott rólam. – de nincsen kijárva az irodalmi tevékenység”⁶² – írja Szentlőrinci birtokán. E feljegyzései a közéletből kiszorult nyilvános szereplést már csak az Akadémián végző Lónyay sokszor csapongó gondolatait tükrözik, aki az angol politikai mintáról s arról elmélkedik, hogy „A parlamentarismus miért járta s járja le magát”(?)⁶³ Szintén itt írja utolsó munkáit az *Adóreformról* és a *Regale-megváltásról*.

⁵⁸ A „vacsora párt” névsora ismeretlen kézírással megtalálható az MTAK Kt. Ms 5307/28 jelzettel.

⁵⁹ MÉREI Gyula *A magyar polgári pártok programjai 1867–1918 között* című kötetében a Lónyay-párt programját is ismerteti.

⁶⁰ Cieger András legutóbbi kutatásaiban arra figyelmeztet, hogy Lónyay ekkor már historizálva és szelektíven emlékszik vissza a történelmi tárgyalásokra. Saját szerepét pedig pozitívabbnak tünteti fel a valóságos eredményekhez képest, amellyel politikai befolyását kívánta növelni 1875-ben.

⁶¹ LÓNYAY: *Jegyzetek*. Buda 15 febr. 875. MTAK Kt. Ms 5306/7.

⁶² LÓNYAY: *Jegyzetek*. Sz. Lőrinc 1882. nov. 23–dec. 20. MTAK Kt. Ms 5306/8.

⁶³ LÓNYAY: Uo.

Lónyay bár utolsó éveiben is rendkívül tevékeny, aktív szereplője és tervezője a gazdasági életnek – angol befektetőkkel tengerészeti bankalapítást tervez, konzorciumot akar létrehozni mezőgazdasági területek láp- és mocsárlecsapolás általi növelésére, erdélyi birtokain vastelepek feltárására –, mégis egyre szűkül támogatóinak a köre. Az Akadémián is ezt tapasztalja. A hároméves Akadémiai ciklus és 1883-as évi MTA Közgyűlési beszédtervezete kapcsán a következőket jegyezte fel egy lapra: „J.h.(jelen hónap) 20 dikán lesz az Akademia ez évi ünnepélyes közülvése, megint egy rövid alkalmi beszédet kell elmondanom, – mihez nem tudok. Melynek megírása mindig fejtörést okozott nekem. (...) Rövid lehetek, azon törekvések után, melyet az elnök választás iránt az utóbbi időkben felmerültek. (...) Egyébiránt ha csak kis többség mutatkozik mellettem (...) jobb nekem lassan lassan kiszálnóm minden nyilvános eletből, – rendezem ügyeim, – s míg élek Isten segedelmével, az irodalmi tudományos munkásságnak fogom időm szentelni.”⁶⁴

Lónyay megkeseredve és korántsem akkora tisztelet által övezve, mint elődje, de kétség kívül korának jelentős tudós-politikusaként 1884. november 3-án fejezte be karrierútját. Az MTA életében legjelentősebb eredménye az alapító, Széchenyi István hagyatékának megszerzése volt. Ő az, aki megteremti és kieszközli az Akadémia anyagi forrásait arra, hogy az intézmény megvásárolja Széchenyi volt titkárának örökösaitól. Az MTA nem kis összeget, 20 000 forintot fizetett ezért, és Lónyay legtöbb idejét kutatásai közül e hagyaték rendezésének szánta, melyről külön egy százoldalas füzetet is megjelentetett.

Lónyay Menyhért halála után Trefort Ágoston kultuszminiszter, 1885. május 31-én mint az intézmény új elnöke mond emlékbeszédet Lónyay felett.

Trefort Eötvös halála után 20 hónappal, 1872. szeptember 4-én – a Lónyay-kormány átszervezése után – fogadja el a felkérést a Vallás- és Közoktatási tárca vezetésére. 1874-től Lónyay elnökle mellett az MTA Igazgató Tanácsának tagja lesz.

Politikai karrierútja az eötvösi példát követi, és Trefort esetében is a legnagyobb politikai megbecsülése egybe esik legnagyobb tudósi megbecsülésével, és e megbecsülés nem apad el úgy, mint ahogy Lónyay karrierútján ez bekövetkezett.

Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi minisztersége egyedülálló a népképviselőn nyugvó magyar parlamentarizmus történetében. 1848-tól 2007-ig a magyar művelődéspolitikát irányító kultuszminisztérium élén⁶⁵ összesen 48 politikus állt. A hivatalban töltött évek számában Trefortot még az a négy miniszter – Eötvös József, Apponyi Albert, Zichy János, Hóman Bálint és Magyar Bálint – sem előzi meg az elmúlt közel 160 évben, akik két alkalommal is betöltötték e posztot.⁶⁶ Trefort –

⁶⁴ LÓNYAY: *Feljegyzés egy akadémiai beszédtervezetről*. 1883. V. 9. MTAK Kt. Ms 5306/30.

⁶⁵ A minisztérium hivatalos megnevezése többször változott, de a vallási, oktatási és kulturális ügyek intézése mindig egy minisztérium alá tartozott.

⁶⁶ Kétszer volt kultuszminiszter: Eötvös József (első minisztersége 1848, második minisztersége 1867–1871), Apponyi Albert (első minisztersége 1906–1910, második minisztersége 1917–1918), Zichy János (első minisztersége 1910–1913, második minisztersége

ahogy korábban már jeleztük – 16 éven keresztül, öt kormányban töltötte be a kultuszminiszteri bársonyszéket, melynek utolsó 4 évében egyben az MTA elnöke is volt. A magyar művelődéspolitikai élén végzett munkásságának alapos szakirodalmi van, amelyek közül Mann Miklós és Felkai László munkái külön kiemelkednek.⁶⁷

Trefort 1873-ban, a költségvetés tárgyalásakor tartott klasszikus szónoklatában vázolta először az oktatásról és a magyar kultúra kérdéseiről álláspontját, azonban az első jelentős törvény, amely már nevéhez fűződik, az 1872. évi XIX. tc. A magyar felsőoktatás második tudományegyeteme jön létre e törvény által Kolozsváron, amelynek előkészítését Pauler Tivadar miniszteriuma végzi, de a Treforté fogadtatja el az Országgyűléssel.

Trefort Ágoston 1873-as beszéde nemcsak az oktatás helyzetét elemzi, hanem egyben cselekvési programjának a körvonalát is adta. Leglényegesebb alapállása, hogy a nép-, közép- és felsőoktatás hármásának fejlesztésekor nem kell prioritást választani. Mindegyik terület egyaránt fontos, és együttesen hoznak csak eredményt.⁶⁸ Hangsúlyozza, hogy a kultúra és oktatás befektetést igényel a haza részéről, de ez a legjobb befektetés, amely még pénzügyileg is a legjobban térül meg. Trefort 1876 és 1878 között földművelés, ipar- és kereskedelmi miniszter is egyben. Ezalatt is fejleszti mindazon intézményeket, amelyek ennek a tárcának a fenntartásba tartoznak, így az ipari tanműhelyeket, szakiskolákat és kereskedelmi iskolákat. Mindig hitet tett amellett, hogy az új, kapitalizálódó, iparosodó társadalomnak a reál és szakoktatás terén kell fejlődést mutatnia. Közgazdasági szemlélete az oktatás fejlesztésben először veszi figyelembe a társadalom munkaerőpiacának fejlődését. E téren talán legnagyobb sikerét az 1880-ban általa alapított Budapesti Állami Középipartanodával érte el. Az intézmény azzal a céllal jött létre, hogy építőmestereket, építőpallérokat, előmunkásokat, művezetőket képezzen. Mann Miklós írja, hogy az intézményalapítást követően még kevesen jelentkeztek az intézménybe, de Trefort „Minisztersége utolsó éveiben 40 ezer fölé emelkedett az iparostanulók száma, sikerült tehát megtennie az első, alapozó lépéseket a szakoktatás hálózatának kiépítésében”.⁶⁹ Az előző év, 1879 szintén fontos határköve a treforti időszaknak. Ekkor ve-

1918), Hóman Bálint (első minisztersége 1932–1938, második minisztersége 1939–1942), Magyar Bálint (első minisztersége 1996–1998, második minisztersége 2002–2006).

⁶⁷ Trefort munkásságával foglalkozik FELKAI László: Trefort útja a miniszterségig (*Pedagógiai Szemle*, 1968), valamint Trefort Ágoston miniszteri évei (*Pedagógiai Szemle*, 1988) című írásai és MANN Miklós: Trefort Ágoston a reformkorban (*Századok*, 1974), *Trefort Ágoston* (Budapest, 1978), *Trefort Ágoston élete és működése* (Budapest, 1982), valamint *Kultúrpolitikusok a dualizmus korában* (Budapest, 1993), de fontos KRONSTEIN Gábor két írása is: Trefort a nemzetgazda művelődéspolitikus (*Szakképzési Szemle*, 1991), Trefort, a nemzeti liberális művelődéspolitikus és a XX. század (*Új pedagógiai Szemle*, 1992).

⁶⁸ Eötvös József egyértelműen állást foglalt e kérdésben, és mivel a műveltség széles körű terjesztése volt politikájának kiindulópontja, ő a népoktatásra helyezte a hangsúlyt, hiszen ennek alapintézménye hiányzott. Trefort később elmozdul 1873-as alapállásáról, és a közép-, illetve a felsőoktatás fejlesztését tartja fontosnak.

⁶⁹ MANN: uo. 42.

zeti be a gimnáziumi új tantervet, amelyben 70-30%-os arányban rendelik el a human-reál tárgyak tanítását, a népiskolákban pedig szorgalmazza a gyakorlati szemlélet érvényesítését a nevelésben.

Trefort sokat hangoztatott, többször elmondott hármasszója az oktatás és művelődés terén a „tudomány, vagyonosság, egészség” volt. A tudomány szférájának az egyetemeket tekintette, a vagyonszerzés alapjának a szakiskolákat és ipartanodákat, az egészségnek feltételét pedig a jó szociális (oktatási) körülményekben és az orvostudomány fejlesztésében látta. Több jelentős építkezése közül – Műegyetem új épülete, a minisztérium Hold utcai épülete, „míntagimnáziuma”, a pesti egyetem új részei stb. – talán legjelentősebb az Üllői úti „klinika negyed”⁷⁰, amelyben az orvostudományi kar a kor legszínvonalasabb intézményében kutathatott, gyógyíthatott.

Ha azt mondtuk, hogy Eötvös életében a tudós-politikusi karrier beteljesedését az 1868. évi. XXXVIII. tc. a népoktatás tárgyában jelentette, akkor Trefort Ágoston karrierútjában ugyanezt az 1883. évi. XXX. tc. a középiskolák tárgyában jelenti.⁷¹

Trefort az, aki a tanárképzés előmozdítását egy szélesebb műveltséget és magasabb fokú tudományos képzést adó intézményben képzelte el, és e célra egy internátust kívánt létrehozni. Ennek érdekében kérte fel 1881-ben barátja fiát, az ifjú Eötvöst, aki ekkor már a pesti egyetem tanára, hogy tanulmányozza a francia felsőoktatási rendszert, és figyelmét a párizsi École Normale Supérieure-re irányította. Terve minisztersége idején nem valósult meg, de alap gondolatát adta ezzel az 1894-ben létrejövő Eötvös Kollégiumnak, amely majd Lóránd tudós-politikusi tevékenységének áll a középpontjában. Trefort tanárképzésre vonatkozó elképzeléseit azonban szintén a 1883-as közoktatási törvényébe dolgozta bele. Újjászervezte a tanárvizsgáló bizottságot, tisztázta a tanári képesítés feltételeit és követelményeit, de mindezek mellett növelte a tanítók és tanárok fizetését.

Intézményteremtő munkája is a legnagyobb művelődéspolitikussá teszi Trefort Ágostont. A felsőoktatásban nevéhez fűződik az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia, a Magyar Királyi Országos Mintarajztanoda és Rajztanítónőképezde,⁷² liberális valláspolitikáját jól példázza a rabbiképző intézet megalapítása, a pesti egyetem fejlesztése, új tanszékek felállítása vagy a 600 felekezeti iskola mellett a minisztersége idején létrejött több mint 2500 új közösségi iskola. Kulturpolitikai tevékenységének fontos lépése Liszt Ferenc és Benczúr Gyula hazahívása. Liszthez ifjúkori

⁷⁰ A mai Üllői úti *Klinikák* megállójánál lévő épületegyüttes.

⁷¹ E törvényt kell a polgári középfokú oktatás alaptörvényének tekintenünk, amely egységesen nyolc osztályosnak ismerte el a gimnáziumot és a reáliskolákat. Szintén ettől a törvénytől számít az értelmiségi lét alapjának az érettségi. Ekkortól válik egységessé a tanítási órák száma is, és állami felügyeletet mondott ki a felekezeti gimnáziumokra is.

⁷² Trefort nők képzéséről való felfogása konzervatívnak mondható. A nőkről vallott társadalmi szerepfelfogásából adódóan nem tartotta őket alkalmasnak ügyvédi vagy orvosi pályára, és bár ő hozza létre az első felsőbb leányiskolát, az egyetemi tanulásuk kapcsán többször kinyilvánította, hogy „bármennyire óhajtom is a női oktatás emelését – egyetemek a nők számára nem fognak nyitni”. Idézi MANN: uo. 43.

személyes szálak is fűzték Trefortot. Önéletrajzi feljegyzéseiben az 1839-es év fontos eseményeként említi Liszt Ferencsel való megismerkedését: „December vége felé Pestre jött Liszt Ferenc, a fiatal zongoravirtuóz, akit rendkívüli lelkesedéssel fogadtunk. Az ünneplés nemcsak a művészetnek szólt, hanem a hazafi a liberális művészeknek is, aki George Sand⁷³ és Lammenais⁷⁴ barátja volt. Én magam nem voltam ott minden koncerten és minden estélyen, ami egyébként is egy rakás pénzbe került volna, de Augusz⁷⁵ bemutatott neki. Nem is annyira ezért, mint ebből a tényből származó egyéb kapcsolatok miatt volt nekem nagyon fontos Liszt első pest tartózkodása.”⁷⁶ Talán a legutóbbi mondatot már nem írta volna le az öreg Trefort, ha Liszt hazahívásáról feljegyzést készített volna.

Lónyay halála után – minisztersége mellett – az MTA elnökeként tevékenykedett. Trefortot betegsége már első elnöki beszédének megtartásától is távol tartotta,⁷⁷ de rövid, érdemben három és fél éves elnöksége alatt az Eötvös által már kialakított bizottsági rendszerben zajlott a munka, és valójában már az ifjú Eötvös elnökségének előkészítése folyt ez alatt. Trefort tudós-politikusi nagysága örökös racionalitásában rejlett, aki szintén hitt az intézményekben és az állam kultúráképző feladatában. Minisztériumi hivatala az eötvösi alapokon nyugodott, amelynek már tanácsosaként Berzeviczy Albert is tagja 1884-től. Trefort felsőoktatási és tanítóképzői reformjai építik ki az 1900-as évek első felének oktatási intézményeit. A középiskolák megerősítése vezet el ahhoz a színvonalhoz, amelynek jellemzésére John Lukacs *Budapest 1900* című munkájában azt állítja, hogy a középiskolai tanárok képzettsége és tudása a legjobb amerikai egyetemek professzoraival vetekedett ezekben az évtizedekben.

Trefort 1888-ban bekövetkezett halála után az Akadémia élére Eötvös Lóránd kerül, miniszteri székét pedig Csáky Albin⁷⁸ veszi át. Berzeviczy Albert ekkor már mint államtitkár dolgozik a minisztérium állományában. Államtitkári kinevezését 1887. június 10-én kapta meg még Trefort Ágostontól.

⁷³ Francia költő, akinek az igazi neve Amantine Aurore Dudevant (1804–1854).

⁷⁴ Hughes F. R. Lammenais (1782–1854) francia teológus, író. Nézetei egész Európában nagy visszhangot váltottak ki, munkái Eötvös könyvtárában is megtalálhatóak voltak.

⁷⁵ Augusz Antall (1807–1878) híres zenepártfogó, aki az abszolutizmus idején kormánybiztos, majd főispán és a Cs. Kir. Helytartótanács elnöke lett. Szolgálataiért az udvar 1853-ban osztrák, 1857-ben magyar bárói címet adományozott számára.

⁷⁶ *Trefort Ágoston önéletrajza*, uo. 13.

⁷⁷ 1885. máj. 31-én tartott ünnepi közgyűlési beszédet Trefort helyett – az MTA szabályzata alapján – Pulszky Ferencz tartotta mint legrégebbi tiszteleti tag.

⁷⁸ gr. Csáky Albin (1841–1912), Tisza Kálmán, Szapáry Gyula és Wekerle Sándor első kormányában, 1888-tól 1894-ig vallás- és közoktatási miniszter. Elődjei után ő a kisdodvás, vagyis az óvodai hálózat és óvónőképző felállításával egészítette ki a magyar gyermekgondozás és oktatás rendszerét.